

**ОРОЛ БЎЙИ ШАРОИТИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ
ИХТИСОСЛАШУВИНИНГ ЗАРУРЛИГИ**

**THE NEED FOR AGRICULTURE SPECIALIZATION IN ISLAND
CONDITIONS**

Кдырбаева Гулан Утебаевна

Kdirbaeva Gulan Utebaevna

Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялари институтининг
«Ер кадастри ва ердан фойдаланиш» кафедраси катта ўқитувчиси, мустақил
изланувчи;

Реимов Ниетбай Байназарович

Reimov Nietbay Baynazarovich

илмий раҳбар, Қорақалпоғистон қишлоқ хўжалиги ва агротехнологиялари
институтининг «Ер кадастри ва ердан фойдаланиш» кафедраси мудири,
қишлоқ хўжалиги фанлари доктори, доцент. Турон Фанлар Академияси
Академиги

Кириш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 январдаги ПҚ-4574
сонли қарорида қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришда ер ва сув
ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширишни таъминлаш ҳамда
атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, суғоришнинг сув тежовчи тизимларидан
фойдаланиш вазифаси юклатилган.

Орол бўйи ҳудудида сунги йиллари сув танқислиги тез тез қайталаниб
турганлиги учун бу ерда ерларнинг фаол фойдаланишдан чиқиб кетиши,
қишлоқ хўжалиги ерларининг маълум қисмлари деградацияга учраб, қишлоқ
хўжалиги фаол фойдаланишидан чиқиб, рекультивацияни талаб этмақда.

Мавзунинг долзарблиги

Дунё экспертларининг таҳлилларига қараганда Қорақалпоғистон
Республикаси учун зарур бўлган сув эҳтиёжининг 1999-2001 чи йиллари 39-
41% га, 2007-2010 чи йиллари 50-55% га ва сунги йиллари сув таъминати 54-
58 % бўлиб, Оролга умуман сув тушмай куйди. Дунё экспертларининг
тахминларига қараганда сув танқислиги келажакда яна да 15-17% га ортиб,
сувсизлик йиллари куп қайталаниб, 2050 йилларга келиб ҳозирги булиб турган
сув таъминати яна 5 марта кам бўлиши мумкин экан. Амударё бассейнидан сув
олишга режалаштирилаётган Афганистон канали қурилиб битказилса
Амударёнинг сувининг учдан бир қисмини тортиб, сувсизлик хавфини яна да
кучайтириши мумкин экан.

Ушбу шароитда Орол бўйида жойлашган Қорақалпоғистон Республикасида қишлоқ хўжалиги ихтисослашуви масалаларини ечиш, деҳқончиликда сувни қуп талаб қиладиган экинлар урнига сувни кам талаб қиладиган экинларни экиш, сувни тежовчи технологияларни қўлланиш ва такомиллаштириш, қишлоқ хўжалиги ерларининг сувни қуп талаб қилмайдиган соҳа – чорвачиликни ривожлантиришни режалаштириш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Масаланинг мазмуни

Мазкур ҳолатдан келиб чиқиб, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ишлаб чиқилган Ҳаракатлар стратегияси бандида курсатилгандек «...қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришини изчил ривожлантириш, озиқ-овқат хавфсизлигини янада мустаҳкамлаш, экологик тоза маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, аграр секторнинг экспорт салоҳиятини сезиларли даражада ошириш...»¹ бўйича ишланиши зарур муҳим вазифалар белгилаб берилган.

Орол ва Орол бўйидаги салбий жараёнларнинг олдини олиш, фаол тирикчилик мазмунини сақлаб қолиш учун Президентларимиз 1993-йил 28 сентябрда БМТ Бош Ассамблеясининг 48 сессиясида ва 1995-йил 24 октябрдаги 50-сессиясида ва 2017 БМТ Бош Ассамблеясининг 72 сессиясида бутун дунё ва Марказий Осиё минтақаси мамлакатлари вакиллари жаҳон ҳамжамиятини Орол ва Орол бўйини қутқаришда кўмак беришга чақирган эдилар. Натижада 1996-йилда Ўзбекистон, Қозоғистон, Тожикистон,

Қирғизистон ва Туркменистон таъсислигида ташкил етилган Оролни Қутқариш Халқаро Жамғармаси (ОҚХЖ) тузилиб, қупгина фойдали қарорлар қабул қилинган эди.

Ушбу вазифаларни амалга оширишда, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг нинг 2017 йил 31 майдаги ПФ- 5065-сон «Ерларни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш борасида назоратни кучайтириш, геодезия ва картография фаолиятини такомиллаштириш, давлат кадастрлари юритишни тартибга солиш чора- тадбирлари тўғрисида» Фармони, 2017 йил 9 октябрдаги ПФ-5199-сон «Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармони, 2017 йил 10 октябрдаги ПҚ-3318-сон «Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгалари фаолиятини янада ривожлантириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга Меҳнат тақсимотининг чуқурлашиши ихтисослашиш даражасининг ошишига олиб келади. Қишлоқ хўжалигидаги ўзига хос хусусиятлар ихтисослашувда

хам намоён бўлади. Унда табиий, иқтисодий шарт-шароитлар, ишлаб чиқаришдаги мавсумийлик, қишлоқ хўжалигининг жуда катта ҳудудларда тарқалиши, айланма маблағларнинг айланиш тезлиги, чиқиндисиз технологияга ўтиш ва бошқа омиллар ҳисобга олинади. Ишлаб чиқаришнинг энг асосий ва қўшимча тармоқларини шакллантиришда уларни яхлит ҳолда олиш, кам меҳнат ва маблағ сарф қилган ҳолда кўпроқ товар маҳсулоти яратиш пировард мақсад ҳисобланади. Меҳнат тақсимоти таъсирида ишлаб чиқариш ихтисослашуви вужудга келади.

Тажрибанинг натижалари

Қорақалпоғистон Республикасида сунги йиллари кузатилаётган сув танқислиги сабабли қишлоқ хўжалиги экинларидан режалаштирилган ҳосил олинмаяпти. Масалан сув таъминати 39-40% га тенг булган 2000-2001 йиллари асосий экинлар бири булган - ғўзанинг ҳосилдорлиги 12-13 ц/га га тенг бўлиб, ҳатто ўз қаражатларини қопламаган. Мана шунинг учун ғўза экилиш майданлари Президентимиз ташаббуси билан Қорақалпоғистонда 30 минг гектарга камайтилиб, 4 та туман чорвачиликга ва ем хашак базасига ихтисослаштирилган. Сувни кам талаб қиладиган ўсимликлар – тарик, кунжут, кунгабоқар, беда ва жўхорини, сувни ўртача талаб қиладиган ўсимликлар – кузги ва баҳори буғдой, беда, мева – сабзавот экинлари ва судан ўтини экиш режасига маълум даражада киритилгани ҳамда чорвачилик учун сув етарли даражада булганлиги сабабли Республикада экинзорлар (яшил ландшафт) майдани купайди. Ғўза майдани сув танқислигига мос камайтирилиб, сув маълум даражада етарли булган сунг ғўза ҳосилдорлиги 17,5 центнердан 22,3 центнергача ошди.

Қорақалпоғистон Республикаси қишлоқ хўжалиги шароитида сув танқислиги шароитида сувни кам талаб қиладиган – тарик, кунжут, жўхори, беда ва сувни куп талаб қиладиган экинлар – шоли, буғдай, ғўза ва овош бахча экинларидан – помидор) экинларининг хўжаликда экишдаги иқтисодий самарадорликни ҳисоблаб кўрганимизда қўйидагилар маълум бўлди.

Қорақалпоғистон Республикаси шароитида пахта ҳосилини етиштиришда ҳисоб китоблар ва баҳолар 2022 йил 1 январ ҳолатига ҳисобланганда ҳосилдорлик ўртача 22 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 2,2 т/га бўлди ва ўнинг ўртача сотилиш баҳоси 6200,0 сўм/кг га тенг бўлиб, қутиладиган даромад 13640,0 минг сўмга тенг бўлиб, ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори 9,50 минг кубга тенг бўлди.

Орол бўйида жойлашган Қорақалпоғистон Республикаси шароитида буғдой етиштиришда ҳосилдорлик ўртача 32 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 3,20 т/га бўлди ва ўнинг ўртача сотилиш баҳоси 2500,0 сўм/кг га тенг бўлиб, қутиладиган даромад 8000,0 минг сўмга тенг бўлиб, ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори 7,70 минг кубга тенг бўлди.

Қорақалпоғистонда шоли етиштиришда ҳосилдорлик ўртача 45 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 4,50 тонна бўлди ва ўнинг ўртача сотилиш баҳоси 2500,0 сўм/кг га тенг бўлиб, кутиладиган даромад 11250 минг сўмга тенг бўлиб, лекин ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори гектарига 24,6 минг кубга тенг бўлди.

Қорақалпоғистонда бахча-полиз экинларидан помидор етиштиришда ҳисоб китоблар ва баҳолар 2022 йил 1 январ ҳолатига ҳисобланганда ҳосилдорлик ўртача 200,0 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 20 тонна/га бўлди ва ўнинг ўртача сотилиш баҳоси 800,0 сўм/кг га тенг бўлганда, кутиладиган даромад 16000 минг сўм/гектаргага тенг бўлиб ва ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори гектарига 12,5 минг кубга тенг бўлди.

Қорақалпоғистонда дон учун жўхори ҳосилини етиштиришда ҳисоб китоблар ва баҳолар 2022 йил 1 январ ҳолатига ҳисобланганда ҳосилдорлик ўртача 35 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 3,5 т/га бўлди ва ўнинг донинг ўртача сотилиш баҳоси 3500 сўм/кг ва поя ҳосили 180 ц/га га туғра келиб, гектаридан 18 тонна поя ҳосили олинганда ва 600 сўмдан сотилганда га сўм бўлганда га тенг бўлганда, кутиладиган даромад 23050,0 минг сўм/гектарга тенг бўлиб ва ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори гектарига 5,4 минг кубга тенг бўлди.

Қорақалпоғистонда пичан учун беда ҳосилини етиштиришда ҳисоб китоблар ва баҳолар 2022 йил 1 январ ҳолатига ҳисобланганда ҳосилдорлик ўртача 75 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 7,5 т/га бўлди ва ўнинг донинг ўртача сотилиш баҳоси 2000 сўм/кг бўлганда кутиладиган даромад 15000,0 минг сўм/гектарга тенг бўлиб ва ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори гектарига 5,6 минг кубга тенг бўлди.

Қорақалпоғистонда кунжут ҳосилини етиштиришда ҳисоб китоблар ва баҳолар 2022 йил 1 январ ҳолатига ҳисобланганда ҳосилдорлик ўртача 15 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 1,5 т/га бўлди ва ўнинг донинг ўртача сотилиш баҳоси 9500 сўм/кг бўлганда кутиладиган даромад 142500,0 минг сўм/гектарга тенг бўлиб ва ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори гектарига 4,2 минг кубга тенг бўлди.

Қорақалпоғистонда тарик ҳосилини етиштиришда ҳисоб китоблар ва баҳолар 2022 йил 1 январ ҳолатига ҳисобланганда ҳосилдорлик ўртача 15 ц/га бўлганида, умумий олинган ҳосил 1,5 т/га бўлди ва ўнинг донинг ўртача сотилиш баҳоси 6500 сўм/кг бўлганда, кутиладиган даромад 9750,0 минг сўм/гектарга тенг бўлиб ва ушбу ҳосилни олиш учун ўртача йиллик талаб қилинадиган сув миқдори гектарига 3,6 минг кубга тенг бўлди.

Хулосалар

Қорақалпоғистон Республикасида бурундан дастурий экилиб келаётган ғўза монокультураси Республикада сув етишмовчилиги бошланган йиллардан

бошлаб самарали соҳа булишдан орқада қолди. Иқтисодчилар ва дунё экспертлари таҳлилича 1 гектар ерда экилган ғўзадан олинган даромадга нисбатан узумдан олинган даромад 7 борабар кўп булар экан. Ҳозирги вақтда Қорақалпоғистонда сув танқислиги ҳуқим суриб турган вақтда экинлардан ҳосил етиштириш учун зарур буладиган сув меёрларини ҳисоблаганимизда пахтага 9,5 минг куб, буғдойга 7,7 минг куб, шוליға 24,6 минг куб ва овош полиз экинларидан помидорга 12,5 минг куб зарур буладиган булса, сувни кам талаб қиладиган экинлардан- жўхориға 5,4 минг куб, бедаға 5,6 минг куб, кунжутға 4,2 минг куб ва тарикға 3,6 минг куб ишлатилишини тадқиқот мобайнида аниқланди. Ёки бошқача айтганда 1 гектар шולי устириш учун ишлатиладиган сув ҳисобидан 7 гектар тарик, 6 гектар кунжут, 4,4 гектар беда ёки 4,6 гектар ерға жўхори ўстириш мумкинлиги ҳисоблаб чиқилди.

Пахта монокультурасида барча агротехникавий тадбирлар тегишли тартибда, тулиқ утқазилганинда жами олинган даромад 13 миллион 640 минг сўм булган булса, сувни кам талаб қиладиган жўхори устирилганида 23 миллион 50 минг сўм даромад олинган, яъни пахта устиришға нисбатан 9 миллион 400 минг сўм, беда устиришда 1 миллион 360 минг сўм, кунжут устирилганида 610 минг сўм зиёд фойда олиниши илмий жиҳотдан ўз исботини топди.

Агар сувни кўп талаб этадиган 4 турли экинлар – пахта, буғдой, шולי ва овош полиз экинларини экишдан олинадиган жами даромад 32 миллион 890 минг сум даромад олиниши ва уларға ишлатиладиган суғориш суви жами 41,8 минг куб, жумладан 6,9 минг куб сув шўр ювишға ва 34,9 минг куб сув экинларни парваришлаш давридаги суғоришға ишлатилган булса, сувни кам талаб қиладиган экинларнинг 4 тури – жўхори, кунжут, тарик ва беда устиришда 62 миллион 50 минг сум даромад олиниши ва ва уларға ишлатиладиган суғориш суви жами 18,8 минг куб, жумладан 4,6 минг куб сув шўр ювишға ва 14,2 минг куб сув экинларни парваришлаш давридаги суғоришға ишлатилиши математик-статистик ҳисоблавлар натижасида аниқланди. Демак, сувни кўп талаб қиладиган экинларни устиришға нисбатан сувни кам талаб қиладиган экинлардан 23 минг куб сув тежалиб ва сувни кўп талаб қиладиган экинларни устиришға нисбатан сувни кам талаб қиладиган экинлардан 29 миллион 160 минг сўм зиёд даромад олинишини бизнинг тадқиқот ишимиздаги ҳисоб китоблар орқали далилланди.

Қорақалпоғистон Республикаси шароитида ихтисослашувни такомиллаштиришда ва пахтачиликдан чорвачиликға йўналтиришда, сувни кўп талаб қиладиган экинлар-пахта, буғдой, шולי ва овош полиз экинларидан олинадиган жами даромад 32 миллион 890 минг сум булса, чорвачиликдан олинадиган соф фойда 124 миллион 325 минг сўм даромад олиниб, ҳозирги дастурий экилаётган сувни кўп талаб қиладиган экинларға ихтисослашувига нисбатан 91 миллион 435 минг сўм зиёд фойда олиниши диссертация тадқиқотлари орқали далилланди.

Республика шароитида ўтказилган илмий тадқиқотлар натижасида Қорақалпоғистон Республикасидаги сув танқислиги шароитида ихтисослашув масалаларини таҳлиллаш орқали сув севар ўсимликлар - пахта, шоли ва бошқа да сувни куп талаб қиладиган экинлар урнига сувни кам талаб қиладиган жухори, кунжут, тарик ва беда майдонларини купайтириш билан Республиканинг маълум майдонларини чорвачиликга ихтисослаштириш мақсадга мувофиқ.

Олинган ҳисоб китоблар натижаларига қараганда пахта экилганда жами олинган даромад 13 миллион 640 минг сўм булган булса, сувни кам талаб қиладиган экинлардан жўхори устирилганида 23 миллион 50 минг сўм даромад олинган, яъни пахта устиришга нисбатан 9 миллион 400 минг сўм, беда устиришда 1 миллион 360 минг сўм, кунжут устирилганида 610 минг сўм купроқ фойда олинди.

Сувни куп талаб этадиган экинлар – пахта, буғдой, шоли ва овош полиз экинларини экишдан олинадиган жами даромад 32 миллион 890 минг сум даромад олинган булса ва сувни кам талаб қиладиган экинлардан - жўхори, кунжут, тарик ва беда устиришда 62 миллион 50 минг сум даромад олинди. Сувни куп талаб қиладиган экинларни устиришга нисбатан сувни кам талаб қиладиган экинлардан 29 миллион 160 минг сўм зиёд даромад олиниши бизнинг тадқиқот ишимиздаги ҳисоб китоблар орқали далилланди.

Сувни куп талаб қиладиган экинлар-пахта, шоли, буғдой ва овош полиз экинларига ишлатиладиган суғориш суви жами 41,8 минг куб булган булса, сувни кам талаб қиладиган экинлар – жухори, тори, кунжут ва бедани устиришга ишлатиладиган суғориш суви жами 18,8 минг куб булиб 23,0 минг кубометр сув тежалишини бизнинг илмий тадқиқотларимиздаги ҳисоб китоблар далиллади.

5.Қорақалпоғистон Республикаси шароитида ихтисослашувни пахтачиликдан чорвачиликга йўналтиришда, сувни куп талаб қиладиган экинлар-пахта, буғдой, шоли ва овош полиз экинларидан олинадиган жами даромад 32 миллион 890 минг сум булса, чорвачиликдан олинадиган соф фойда 124 миллион 325 минг сўм даромад олиниб, ҳозирги дастурий экилаётган сувни куп талаб қиладиган экинларга ихтисослашувига нисбатан 91 миллион 435 минг сўм зиёд фойда олиниши тадқиқотлар орқали далилланди.

Тавсиялар

1.Қорақалпоғистон Республикасидаги сув танқислиги шароитида ихтисослашув масалаларини таҳлиллаш орқали сув севар ўсимликлар - пахта, шоли ва бошқа да сувни куп талаб қиладиган экинлар урнига сувни кам талаб қиладиган жухори, кунжут, тарик ва беда майдонларини купайтириш билан Республиканинг маълум майдонларини чорвачиликга ихтисослаштириш мақсадга мувофиқ.

2. Бир гектар (1 га) шоли етиштириш учун ишлатиладиган сув ҳисобидан 7 га тарик, 6 га кунжут, 4,4 га беда ёки 4,6 га жўхори етиштириш мумкин.
3. Қишлоқ ва сув хўжалигини моддий техник базасини кучайтириш зарур.
4. Қишлоқ хўжалигининг ноананавий соҳаларни (асаларичилик, балиқчилик ва б.х.) ривожлантириш зарур.
5. Сув танқислиги шароитида ер ресурсларидан самарали фойдаланиш учун ихтисослашувнинг жойнинг сув таъминатига қараб олиб борилиши лозим.
6. Дунё экспертлари таҳлилларига асосан 2050 йилларга келиб сув таъминати яна да 15-17 % га камайиши кутилаётган шароитда Орол бўйидаги Қорақалпоғистон Республикасида ғўза ва шоли экинлари майдонларини 50 % га камайтиб, ўрнига деҳқончиликда сувни кам талаб қиладиган ва озик овқатлик экинларни экиш ва чорвачилик ҳажмини кенгайтириш мақсадга мувофиқ.
7. Сувни куп талаб этадиган экинлар – пахта, буғдой, шоли ва овош полиз экинларини экишдан олинadиган жами даромад 32 миллион 890 минг сум даромад олинган булса ва сувни кам талаб қиладиган экинлардан - жўхори, кунжут, тарик ва беда устиришда 62 миллион 50 минг сум даромад олинди. Сувни куп талаб қиладиган экинлар урнига сувни кам талаб қиладиган экинлардан 29 миллион 160 минг сўм зиёд даромад олинди.
8. Сувни куп талаб қиладиган экинлар-пахта, шоли, буғдой ва овош полиз экинларига ишлатиладиган суғориш суви жами 41,8 минг куб булган булса, сувни кам талаб қиладиган экинлар – жухори, тори, кунжут ва бедани устиришга ишлатиладиган суғориш суви жами 18,8 минг куб булиб 23,0 минг кубометр сув тежалишини бизнинг илмий тадқиқотларимизда исботланди.
9. Қорақалпоғистон Республикасида тадқиқот йиллари сувни куп талаб этадиган ва майданлари қисқарган пахта, шоли ва бошқа да сув севар ўсимликлар урнида 1 га шоли етиштириш учун ишлатиладиган сув ҳисобидан 7 га тарик, 6 га кунжут, 4,4 га беда ёки 4,6 га жўхори етиштириш мумкин булганлиги сабабли кам сув талаб қиладиган қишлоқ хўжалиги экинлари – жухори, кунжут, тарик ва беда экинларининг майдонларини кенгайтиришни таклиф этамиз.
10. Қорақалпоғистон Республикаси шароитида ихтисослашувни пахтачиликдан чорвачиликга йўналтиришда, сувни куп талаб қиладиган экинлар-пахта, буғдой, шоли ва овош полиз экинларидан олинadиган жами даромад 32 миллион 890 минг сум булса, чорвачиликдан олинadиган соф фойда 124 миллион 325 минг сўм даромад олинди, ҳозирги дастурий экилаётган сувни куп талаб қиладиган экинлар ўрнига сувни кам талаб қиладиган экинлар ҳамда чорвачиликга ихтисослашув ҳисобига 91 миллион 435 минг сўм зиёд фойда олинди тадқиқотлар орқали ўз исботини топди.

